

СОЦІОЛОГІЯ КУЛЬТУРИ

УДК 316.455+316.48

Мальцева К.С.

ДОСЛІДЖЕННЯ ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ: КОНФЛІКТНІСТЬ У МІЖГРУПОВІЙ ТА КРОС-КУЛЬТУРНІЙ ВЗАЄМОДІЇ (ДО ПИТАННЯ ПРО МЕТОДОЛОГІЮ)

У статті пропонується аналіз гендерних стереотипів поведінки як специфічного феномена культури. Акцент зроблено на особливостях механізмів запуску агресивної поведінки як бажаної/небажаної в рамках конкретної культурної спільноти. У теоретичній частині статті розглядаються чоловіча і жіноча моделі поведінки як елементи соціальності і невід'ємна частина будь-якого культурного середовища. Спостереження, що лежать в основі "практичної" частини, стосуються переважно ситуацій крос-культурного контакту та їх особливостей.

Тривалий час дослідження гуманітарного профілю концентрувалися на предметному полі взаємодії окремих індивідів, тим часом як міжгрупова взаємодія лишалася поза увагою вчених та методологів. Подосі фактично не було розроблено проблематики й не сформульовано чітких завдань аналізу групової поведінки в площині моделей соціальної поведінки. З другого боку, теорії та емпіричні дослідження стосувалися переважно явищ і закономірностей поведінки так званих "малих груп", що переносило наголос на мікrorівневість результатів і тим самим відсувало в затінок поведінкові механізми у великих ієрархізованих соціальних групах [1]. Наведені особливості сфери соціальної взаємодії великих груп стосуються також і вивчення проблем, пов'язаних із аспектами групової конфліктності та можливостями розв'язання конфліктних ситуацій. Хай там як, однією з наскрізних тем таких соціопсихологічних досліджень від середини 50-х років стала міжгрупова агресія та послідовність протікання фаз конфлікту. Причини цього очевидні, оскільки інтерес до цього питання мав виключно практичний характер. У США саме після депресії і соціальних заворушень на міжрасовому ґрунті було проведено низку експериментів, які й поклали початок кільком

напрямам теорій взаємодії між групами в ситуації кооперації та конфлікту.

Виявлення і розв'язання конфлікту - потрібна і корисна справа. Уявлення про соціальну гармонію як відсутність конфліктності є міфологічним конструктом. Тим часом, знання про таку неординарну сторону життя, як конфлікти, можуть ефективно вплинути на діяльність індивідів та суспільних інститутів. Соціологія конфлікту базується на положенні, що конфлікт є нормальним явищем соціального життя. Вивчення соціуму без таких чинників, як конфлікт інтересів, викривлене уявлення про інші групи і стереотипне сприйняття аут-груп, зумовлені культурними нормами, хибує неповнотою й ігнорує багато складових буття людини як представника власне соціуму. Аналіз конфлікту з позицій соціологічних теорій полягає передусім у тому, щоб виявити, як самі учасники конфлікту сприймають та оцінюють конфліктну ситуацію [2],

Зусилля вчених дослідити міжгрупові взаємодії і конфлікти тривають від початку ХХ ст., постійно змінюючи свою спрямованість. Так, *Зігмунд Фройд* у своїх пізніх працях (1925) звертався до проблеми деструктивності індивіда і групи в контексті конфлікту етносів-сусідів. Він увів поняття "нарцисизму малих розбіжностей" і розглядав

функцію перенесення агресивного афекту на аут-групу як механізм підтримання групової ідентифікації та згуртованості [3]. На індивідуальному рівні Фройд схильний був пов'язувати конфліктність і дратівливість щодо іншої групи із відповідними стосунками у сім'ї, оскільки в ранньому дитинстві закладаються моделі взаємин з іншими людьми та групами.

Тезу про вплив стосунків дитини з батьками на відносини зрілого індивіда з групою розробляв *Теодор Адорно*, який, на відміну від Фрейда, вдався до емпіричного аналізу. Він активно наполягав на кореляції між вихованням і формуванням соціальних настанов як суттєвого в "синдромокомплексі авторитарної, або етноцентричної особистості". Ця неоднозначна концепція полягає в тому, що суворе родинне виховання відбивається на ригідній системі соціальних настанов, а також тенденції до амбівалентного ставлення до влади (як результат ідеалізації батьків і придушення гніву) у дорослої людини. В результаті особистість авторитарного типу надає перевагу соціальному рангу перед особистісним спілкуванням, дотримується жорстких стереотипів у поведінці та судженнях, а також схильна демонструвати неприязнь до влади, яка, за механізмом заміщення, скеровується на іншу соціальну групу чи етнічну меншину (тобто формуються негативні настанови щодо всіх аут-груп). Таким чином, авторитарність розглядається Адорно як базова риса людини, що проявляється насамперед у ситуаціях міжгрупової взаємодії.

Здійснені З.Фройдом дослідження й концептуалізація конфліктної взаємодії також вплинули на представників необіхевіористської теорії фрустрації та агресії, в основі якої лежить висловлене вченим припущення щодо зв'язку між фрустрацією та агресивною реакцією. Такі дослідники, як Уолтере, Бандура, Доллард припускали двосторонній зв'язок фрустрації та агресії, трактуючи фрустрацію як необхідну та достатню умову виникнення агресивної реакції. Хоча з часом від цієї теорії відмовилися, проте основна її ідея вплинула на подальші дослідження міжгрупового аспекту агресивної поведінки. Так, *Л.Беркowitz* (1962) включив у поняття "фрустрації" феномен відносної депривації. Досліджуючи сутички за расовою ознакою в 60-х роках у США, він почав поняття агресії як об'єкта дослідження поширювати на соціальні групи

та етнічні спільноти. Згідно з цією теорією, загальна схема агресивної поведінки складається з трьох фаз: фрустрація (з елементом нездійснених експектацій), виникнення почуття гніву і відкрита агресія, але тільки за умови присутності фруструючого об'єкта, на якого спрямована агресивна реакція. Важливим моментом цієї позиції є те, що викликати гнів може не тільки безпосередньо фруструючий об'єкт, а й той, хто за певними ознаками асоціюється з ним (наприклад, референтна група). Так постулюється неминучість перенесення агресії на "інших", "подібних", таких, що здійснювали фрустрацію й у минулому були джерелом авесивних стимулів. Аналогічних поглядів на цю проблему дотримувався М.Гарр (1970), котрий вбачав у механізмах фрустрації - агресії основний мотиваційний зв'язок між відносною депривацією та потенціалом для колективної ненависті [4]. З другого боку, важливу роль у конфліктності соціального простору відіграють певні колективні утворення стереотипного характеру, що становлять собою готові перцептивно-реактивні матриці, тиражовані в межах певного суспільства (або групи). В цьому контексті слід згадати французьку соціально-психологічну школу та Еміля Дюркгайма, які досліджували соціальні уявлення та механізми їх формування [5].

Представники соціально-психологічної школи, насамперед С.Московічі та Д.Жодле, трактують людську пізнавальну активність як соціальну діяльність. У свою чергу, стереотипи також мають соціальне походження, проте соціальні уявлення, на відміну від стереотипів, не є відбитками зовнішніх повідомлень, економно упакованої інформації про цінності та соціальну структуру, а радше результатом індивідуальної роботи індивіда як суб'єкта пізнання в процесі безпосереднього спілкування. Це відповідає думці Ж.Тарда про те, що в соціальному середовищі головне - розмова, спілкування [6].

Позиція Еміля Дюркгайма та його теорія колективних уявлень нам добре відома, тому наголошу лише на тому, що дослідник пропонував розглядати колективну свідомість як надіндивідуальні феномени свідомості із своїм власним смисловим наповненням, які не молена просто звести до сукупності індивідуальних свідомостей. Важливе місце в концепції колективних уявлень відводиться процесу сприйняття соціального об'єкта і ство-

рення його образу, який часто набуває символічного змісту і починає втілювати ті смисли, що переживаються суб'єктом як важливі для його життєдіяльності та зумовлюють і спрямовують його практичну соціальну поведінку. В такий спосіб можна дійти висновку, що в межах соціуму стереотипізації зазнає все [7]. З другого боку, соціальна стереотипізація є варіантом функціонування "*соціальної атрибуції*", або приписування вихідної причини певним явищам чи подіям тоді, коли бракує інформації та знання про соціальний об'єкт. Початок розробки цієї проблеми співвідноситься із першою світовою війною та невеличкою за обсягом працею М.Блока, присвяченою циркуляції фронтних чуток в ситуації інформаційного дефіциту. Дослідник висловив припущення, що за відсутності адекватної картини реальності індивіди схильні конструювати свої власні версії status quo з матеріалу глибших шарів архаїчної колективної свідомості. Виявилося, що в ситуації інформаційного дефіциту в галузі соціально-політичної взаємодії тенденція до виникнення готових каузальних атрибуцій майже на порядок вища, ніж за аналогічних обставин у будь-якій іншій сфері.

Важливу роль в організації соціальної поведінки людини відіграють настановлення та феномен соціальної ідентифікації на трьох рівнях: людина/група, група/група, індивід чи група/інституція. Тут слід згадати про диспропорційну концепцію особистості (В.Ядов) та теорію ієрархії соціальних цінностей, що постулюють залежність конкретної ієрархії цінностей від соціальної ідентифікації індивіда [8], а також місце соціальних ролей у ціннісній орієнтації індивідів. Інтеріоризація індивідом ціннісних орієнтацій є лише одним з механізмів, за допомогою яких здійснюється групова ідентичність людини й забезпечується зв'язок її особистісних мотивацій із соціальною свідомістю. В системі цих механізмів - соціальні ролі, експектації та рольові норми [9]. Чимало досліджень (наприклад, дуже популярне дослідження М.Куна та Т.Макпартленда 1952 р.) потверджують, що соціальна ідентифікація випереджає суб'єктивне сприйняття в аналізі настановлення на себе ("Я-концепції"): людям властиво співвідносити себе із певними групами і ролями, і ця ідентифікація є альфа-елементом самовідчуття. Від цієї групи індивід наслідує певний "пакет цінностей" із соціальними настановами та рольовими

конвенціональностями; глибина засвоєння настанов та їхнє наповнення особливо чітко проявляються в екстремальних ситуаціях (апеляція до групової ідентичності).

Сфера соціального в бутті людини

Одна з характерних ознак нашого часу - неprestижність гуманітарних дисциплін і соціального знання. Інтерес людини до себе самої у порівнянні з попередніми епохами значно знизився. У вивченні людини більше редуцій, ніж власне прагнення досягнути багатоплановість людського існування. Все це позначається на соціальних тенденціях та науках про людину, де стан розробок у галузі багатьох важливих сфер життя індивіда та групової взаємодії подосі незадовільний. Так, психологічна наука в Україні та країнах СНД розвивалася як безстатева психологія, що не враховувала реактивних та поведінкових особливостей людини як представника певної статевої групи і тим самим програмувала методологічні колізії у вирішенні педагогічних та соціальних проблем [10]. На пострадянському просторі поширилася практика розпочинати вивчення конкретної проблематики з випадків її патологічних відхилень, себто ще до оформлення самого предмета дослідження.

Соціальність людини є її домінуючою характеристикою, коли розглядати індивіда через його інкорпорованість у культурне тіло (тобто як представника та носія певної культури). Організованість та структурованість - важливі ознаки соціуму й категорії соціального. Системологічний підхід витлумачує соціум через виділення функціональних одиниць та встановлення їх ієрархії шляхом введення елементарної *систематизуючої* поведінки/стратегії. Ієрархія - безумовний гарант порядку, принаймні свідчення потреби у впорядкованості. Таке джерело соціальної імперативності підтримується завдяки приписам, що супроводжують будь-яку нішу в ієрархії та особливо сфери взаємодії різних ніш; "контакт" диференційованих елементів культурно-соціального поля споконвіку контролювався особливо жорстко. Ритуальність поведінки старших і молодших, чоловіків і жінок у різних соціумах вирізняється надзвичайно високим рівнем регламентації, тобто комунікація вікових і статевих груп виділяється як сфера підвищеної цінності комунікативних поведінкових моделей. Статус, що "освячує" ту чи ту модель поведінки, є також у

свою чергу продуктом і формою реалізації принципу ієрархічності. Конвенціональності - неодмінний результат конструювання соціуму в універсумі певної культури. Правила і специфіка останньої визначатимуть варіативність форм першого.

Тендерний стереотип

Більшість процесів психічного життя людини визначається її статтю, отже статево-рольова ідентичність у структурі особистості є однією з найважливіших її характеристик [11]. Механізми "тендерних алгоритмів" у часі діють не завжди рівномірно чи синхронно; їх структура та становлення в онтогенезі майже не досліджені. Складовими статево-рольового комплексу є такі компоненти особистості, як емоції, настанови, мотивації, інтелект тощо. Схильність демонструвати певну поведінку у чоловічих і жіночих групах варіює залежно від віку. Тендерні відмінності впливають на становлення, перебіг та демонстрацію різних афектів. Надзвичайно важливо, як саме відбувається формування стереотипів маскулінності і фемінінності, прийнятих у даному суспільстві, тобто принципів, що зумовлюють сам статус особистості в соціумі (статус "чоловіка", статус "дружини", безстатусність), як відбувається становлення супутніх дискурсів та яка їх соціалізуюча роль в індивідуальному житті членів конкретного соціуму.

Предметом нашого зацікавлення є процес конформного пристосування особистості до тендерних моделей поведінки і, зокрема, становлення її статевої ідентичності при переході від дитячої сваволі до нормативної "дорослої" поведінки. Отже, нас цікавить процес набуття особистістю маскулінної/фемінінної ідентичності в ході її соціалізації, а передовсім те, як на нього впливають "домінантні дискурси". Ми також спробуємо осмислити негативну маскулінну ідентичність [12], на якій фокусуються науки, що вивчають антисоціальні девіації та їх витоки.

Традиційно вимоги стабільної ідентичності "задають" чоловіка як сильного, раціонального, хоча іноді й агресивного суб'єкта, тоді як жіночий стандарт передбачає пасивність та орієнтованість на інтуїтивно-емоційну експресію. Подібний розподіл якостей корелює із прийнятими в більшості культур чіткими категоріями і наділяє їх фіксованими смислами [13]. Важливо відзначити, що деякі

домінантні категорії маскулінного стандарту як параметри чоловічої групи імпліцитно конструюють додаткові соціальні ідеї щодо сприйняття чоловіків (як і жінок) у даному соціумі.

Можна говорити про наявність специфічних зв'язків між концептами маскулінності й доміантного соціального статусу, що ним наділяється носій образу маскулінності. Р.Коннелл у своїй праці "Стать і влада" (1987) [14] вводить термін *hegemonic masculinity* (тобто маскулінність, що є властивістю володаря, доміантного статусу) для прояснення структури і динаміки владних відносин, властивої чоловічим групам. Дж. Гуді, автор присвяченої цьому питанню аналітичної статті, оперує поняттям *маскулінності доміантної особи* для контекстуалізації процесу набуття хлопчиками соціальних ознак і виконання приписів, що сприймаються в (суб)соціумі як данина доміантному дискурсу маскулінності (в тому числі стандартний "фасад безстрашності" і блокування почуттів за стандартом поведінки особи чоловічої статі). Фактично *hegemonic masculinity* жорстко утримувала більшість чоловіків "на своєму місці" під страхом тих наслідків, які могли на них чекати, коли б їх було ідентифіковано, скажімо, як особи із фемінінними рисами. В цьому випадку маскулінність нав'язується як поведінковий патерн. Вийти за межі прийнятої маскулінності означає поставити під загрозу свою самість, тобто презентувати себе як атипову особу чоловічої статі, і, відповідно, зазнати статусних та ієрархічних змін. Таким чином, алгоритм становлення такої поведінки, або *тиражована маскулінна біографія (hegemonic masculine biography)* [15], спрямований саме на створення зразків та їх поетапне засвоєння; тобто можна говорити про розуміння маскулінності як редукцію будь-якої фемінінності в поведінці аж до винищення будь-яких ознак останньої. Йдеться про реальну *множинність маскулінностей* у соціумі і фактор особистості на шляху до того, щоб бути сприйнятим як чоловік [16].

"Колективну" *hegemonic masculine biography* можна використати як мета-нарратив для пояснення специфічних структур статево забарвлених владних відносин (*gendered structures of power* [17]), що мають багато спільного з патріархальністю і можуть бути розкладені на простіші складові (раса, вік, клас, сексуальність тощо) задля демонстрації того, що

в колективному досвіді витворює смисл "бути у соціумі особою чоловічої статі" в певній ситуації. Однак, зазначає Дж. Гуді, домінантна маскулінна біографія дозволяє зв'язати між собою дискурси маскулінної влади та безпомічності з індивідуальними переживаннями особистості впродовж життя. У моделюванні ситуацій взаємодії за принципом агресор /жертва чоловікам було від початку відмовлено у ролі і переживаннях жертви: певний поведінковий стандарт нормативної маскулінності набував чинності при переході від дитинства до зрілості, тоді як вразливість, стан тривожності і переживання страху у хлопців притлумлювалися аж до такої міри, що мова чоловіків була позбавлена понять на означення подібних переживань [18]. Очевидна залежність від вихідних соціальних обставин проявляється в такому: чим маргінальнішою є ситуація, в якій виростає хлопчик, тим більше він буде відповідати стандартам маскуліного поведіння, зокрема безекспресивності, тим охочіше вдаватиметься до вимушеної маскулінної альтернативи та псевдомаскуліних (перебільшено маскуліних) "жестів", за якими приховується почуття власної маргінальності і які слугують захистом від одвертого чи прихованого расистського ставлення до них з боку оточуючих. Зовнішні беземоційність, незворушність, потяг до самотності, відсутність почуття страху є способом захиститися від зовнішнього світу, подолати дискомфорт, спричинений низьким самоконтролем, браком внутрішньої сили, відсутністю стабільності, муками враженої гідності, невпевненістю в собі і слабкою соціальною компетентністю, зумовлених існуванням "на околицях" суспільства [19]. Дж. Гуді посилається також на дослідження Дж. Сеттела [20], зокрема, наводить його думку про те, що емоційна заблокованість, передбачувана стандартом чоловічої поведінки, сама по собі не має культурної цінності, але є суттєвою для концепції присвоєння чоловічої влади (*male power*) [21].

Симптоматично, що у деяких дослідженнях поведінкових патернів, які стосуються приниження за етнічною чи расовою ознакою (аж до відмови у статусі), стверджується, що расизм є однією з форм маскулінності. Себто можна ставити питання про те, як презумпція *бути чоловіком* може сприяти активізації механізмів саме расистської жорстокості [22]. В інших предметних дослідженнях, використа-

них Дж.Гуді, зазначається, що в середовищі хлопчиків порівняно із середовищем дівчаток "расистські" патерни помітно превалюють [23]. З другого боку, в зміненій ситуації, коли хлопчики домінантної (білої) групи є меншістю в середовищі чорних хлопчиків, схильність до етнічної дискримінації падає й етнічній меншині небезпечно заявляти про свою маскулінність [24].

Тендерні моделі агресивної поведінки

Статистично чоловіки безвідносно до своєї культурної приналежності у своїх взаєминах частіше, ніж жінки, схильні обирати агресивну стратегію поведінки (у тому числі фізичний вплив). Окрім того, статистичні дані свідчать, що чоловіки частіше стають об'єктами нападу, ніж жінки. Слід зважувати, що властиві чоловікам та жінкам форми реалізації агресії істотно відрізняються. Поведінкові патерни чоловіків і жінок в ситуації агресивного нападу і ситуації жертви реферують до різних соціальних контекстів, тому для квантитативного положення потрібна корекція [25]. Це пояснюється, з одного боку, генетичною програмою, з другого - культурними особливостями ролей чоловіків і жінок.

За звичайних умов існують присутні відмінності у проявах агресивної поведінки людини; вони виражаються і в частотності виявлення невербальних компонентів агресивності (у позі, жестах, особливо в міміці), і в специфічній розстановці пріоритетів представленого каналу комунікації, характерних для чоловічих та жіночих поведінкових моделей [26]. У каналах комунікації значно переважає мімічний; у контексті агресивних реакцій співвідношення міміки з жестом і позою виглядає як 52,5%, 28,0% і 19,5% відповідно. В цілому специфіка агресивної невербальної поведінки людей представлена такими маркерами агресії: ділянки рота і очей у мімічному каналі; рухи голови, корпусу, таза і ніг у каналі пози; жестовий репертуар охоплює різкі і широкі розмахування руками [27]. О.Хренніков відмічає характерні розбіжності в мімічному супроводі агресивних реакцій у чоловіків і жінок. Зокрема, у чоловіків у мімічному контексті переважають елементи зорової зони (уважний погляд, загроза бровами); тоді як у жінок домінантною є елементи зони рота (оскал, напівоскал, погроза губами). В каналі пози чоловіки часто використовують зону таза, широко розставлені ноги, різкі випаді вперед,

піднімання плечей для погрожування; агресивний репертуар жінки в акті агресії переважно сконцентрований в області голови. Жестикуляція руками відмічається у чоловіків вдвічі частіше, ніж у жінок, але патерни однакові (широкі і різкі рухи руками). Представники обох статей демонстрували переадресовану агресію (рідко), причому чоловіки частіше надавали перевагу аутоагресії, а жінки - переадресації її на оточуючі предмети [28].

Отже, мімічний канал комунікації, а також поза і жестовий репертуар чоловіків та жінок істотно відрізняються. Так, жінки набагато ширше використовують мімічний канал, чоловіки - жестовий, а роль пози у чоловічому та жіночому варіантах поведінки в контексті агресії майже однакова [29]. Дослідження поведінкового статевого диморфізму засвідчують, що упродовж стандартного часу спостереження (5 хв.) чоловіки демонструють дещо більше елементів агресії, ніж жінки ($34 \pm 4,2$ у чоловіків проти $26 \pm 3,6$ у жінок); тобто в агресивному стані людям властиво подавати агресивні сигнали кожні 10 секунд [30].

Варта уваги соціальна прив'язка тендерних моделей, зокрема, специфіка тендерно забарвлених владних відносин, у тому числі відомий феномен атавістичного територіального захисту як необхідного атрибуту *вірливості* (що простежується із різною інтенсивністю в чоловічих патернах поведінки, які стосуються виживання у маргінальних спільнотах, а також залицання до жінки). З другого боку, успіх чоловіка у жіночому товаристві значною мірою залежить від його статусу, тобто владного потенціалу.

Соціальний стандарт

Соціальна складова заявляє про себе в багатьох ситуаціях, де вона раніше не мала особливого значення. Можна прийняти за робочу гіпотезу, що маскуліність є атрибутом домінантного статусу в більшості культур. Очевидно, що маскуліний поведінковий стандарт має довгий соціальний шлейф. У найзагальнішому вигляді між маскуліністю як поведінковим патерном та формами соціальних відносин існує двосторонній зв'язок. "Диференціацією маскуліності" зумовлений процес розвитку держав найдавнішого періоду [31]. Маскуліність і фемінінність у певний спосіб організовані одне стосовно одного. В свою чергу, комплекс маскуліних ознак є динамічним. Упродовж кількох століть мас-

кулінний аспект елітарної поведінки еволюціонував від форми примітивного права сили до сучасної сили права через концепцію "чоловіка честі". Як свідчать дослідження, кожна епоха вкладає специфічні смисли в цей концепт, і благородна людина XIV ст. суттєво відрізнялася від свого аналога XII і XVIII ст.; принаймні якщо у XIX ст. джентльменом вважали шляхетно-спокійну людину, то у XVII ст. джентльменом називали чоловіка, котрий "*міг гідно розв'язати чи підтримати сварку*" [32].

У колі питань географії влади і статусу маскуліність відіграє помітну роль. Територія і маскуліність (у значенні панування і контролювання) у сучасному світі достатньо зрозумілі; принаймні існують соціальні контексти - звісно, не з числа зразкових, - де між неспроможністю або неготовністю відстояти обмежену територію й зберегти за собою право перебувати на ній та ставленням як до незрілого чоловіка з імпліцитною зневагою існує прозорий зв'язок. Те, що формує соціальні відносини між тваринами, в атавістичному вигляді мотивує поведінку людей в ситуаціях, коли соціальність редукована й існує на рівні виживання індивіда. З другого боку, варто було б придивитися до консолідації та субординації *гомосексуальної* маскуліності, що до XIX ст. взагалі не фігурувала як соціальний тип. Можливо, що до певної міри це відхилення від соціального нормативу стало можливим саме внаслідок розпорошення влади та диференціації її носіїв.

Агресія - біологічно зумовлена поведінкова реакція, афект, що ллє воду на колеса соціальності. На виникнення агресивної реакції впливає безліч факторів, в тому числі характеристики середовища [33]. Вибухи насильства, жорстокість - суть дериванти того самого начала, що натискає на найважливіші кнопки нашого існування в соціумі і програмує найвідповідальніші вчинки. Будь-яка агресивна поведінка виховується в рамках певної культури як стратегія дій проти Іншого, тобто є функціональною розробкою модусів несприйняття і відкидання.

Експлуатація і презентація особливостей загальнолюдського генофонду є проблемою, яку кожна культура вирішує по-своєму: в деяких культурних регіонах вважається нечемним агресивний "курс" в індивідуальній поведінці, і агресія засуджується як щось хибне в людській поведінці (зразковою в цьому

плані є Індія); існують культури, які цілком інакше трактують агресивну поведінку в соціумі й агресію як рід енергії, там агресивна поведінка котується досить високо і отожднюється з "діяльністю" індивіда, його соціальною вагомістю. Подібне наставлення можна спостерігати в американському суспільстві. Є "компромісні" варіанти, коли вектор сприйняття ситуативно міняється: так, в Японії і Китаї внутрішньокультурна комунікація спрямована на уникнення агресивно-конфліктних ситуацій, однак у спілкуванні з чужинцями припустимо, ба більше - "рекомендовано" виявляти нетерпимість і войовничість.

Фактично, дослідники зводять варіативність поведінки пересічного представника певного етносу до моделі, упоширеної в конкретному суспільстві, а саме: до того місця, яке у ній посідає агресія. Так, авторці траплялися дані щодо спрямування вектора агресії назовні (тобто, коли агресивна поведінка суспільно заохочується) чи проти самого агента (коли вона відповідно засуджується; в цьому плані досить цікаво було проінтерпретоване самогубство у японській культурі - як екстремум деструктивності). Себто традиція обумовлює дозволеність/недозволеність експресивності негативних емоцій.

Безумовно, функціонування людини як живої системи передбачає інструментальну агресію: виживання живої системи базується на активному поглинанні, абсорбції того, що навколо, і ці процеси у найзагальнішому вигляді не видаються нам такими, що не мають агресивного забарвлення. Як вже зазначалося, людським особинам генетично притаманна приблизно однакова кількість агресивних поведінкових патернів, і тільки соціалізація сублімує та переорієнтовує агресивний потяг.

Більше того, агресивна поведінка - атрибут влади і приналежності до *Justus alfa* (найліпшої страти) і на рівні із правом слова слугує маркером домінантного статусу: право на застосування сили - в руках сильних. Пасивність - ознака підлеглого становища. Войовничо-агресивний пафос аристократії від Троянської до Сторічної війни є так само відбитком концепції людини честі та активної позиції/реакції привілейованої групи.

Агресивні форми поведінки можна побачити у соціально найзахищеніших сферах взаємодії, що нібито не мусять керуватися

принципами нападу/захисту. Справді, ми маємо достатньо прикладів збереження тонкої атавістичної агресії; етологи і зоосеміотики переконують, що багато видів агресивності успадковано людьми від тваринного світу (зокрема, ритуальні "сварки", демонстрація покорі переможцеві, деякі елементи ієрархічної визначеності поведінки, тендерні моделі поведінки тощо). Вроченість у певний соціум так чи так пов'язана із забезпеченням не тільки власного фізичного існування, а й збереженням свого статусу і решти імажинативних характеристик, дарованих цим соціумом. Для подібного "підклубання про себе" соціум розробляє спеціальні правила. Контроль, захищеність та статус - зворотний бік агресії, до якої вдаються індивіди. Ймовірність мати щось без застосування насильства, шляхом автоматичного переорієнтування - привілей влади. Насильство може розглядатися як екстремальна форма спротиву, або як намагання подолати соціальну аксіоматику примітивно-тваринними заходами. Там, де соціальна структура не дає можливості для реалізації людської особини, відбувається повна редукція соціального на користь тваринного, саме в екстремумі виникає жорстка агресія (слід застерегти, що насильство не вичерпується фізичним впливом на жертву; вишукана вербальна агресія - також форма насильства). Переклад соціального на примітивну мову породжує редуковані поведінкові форми, які ми називаємо насильством. Саме в цьому контексті легко зрозуміти функцію чемності як мірила. З певних позицій можна подивитися на агресію як один з параметрів, вміле застосування якого свідчить про ступінь зрілості індивіда та його спроможність функціонувати в культурному контексті.

Взаємини різних культурних спільнот як великих груп є надзвичайно цікавою і складною сферою дослідження, оскільки - підхід до вивчення міжгрупових взаємин полягає в тому, що у центрі уваги такого дослідження є "не тільки і не стільки" [34] міжгрупові процеси та явища самі по собі, скільки їх внутрішнє відображення у внутрішньому світі (атитюдів, соціальні настанови, категорії, стереотипи) суб'єкта. Це - вихід на когнітивну та соціально-перцептивну сферу індивіда, так чи так пов'язану з різноманітними аспектами міжгрупової взаємодії. В процесі такого дослідження розглядаються культурні кате-

горії, що існують і беруть участь у когнітивних операціях колективного та індивідуально-го рівнів і виникають як результат досвіду

взаємодії із зовнішнім світом, в тому числі і зі світом іншої культури.

1. Агеев В.С. Психология межгрупповых отношений. - М.: Изд-во МГУ, 1983. - С.Ю.
2. Здравомыслов А.Г. Социология конфликта: Россия на путях преодоления кризиса - М.: Аспект-Пресс, 1995. - С.3-10.
3. Агеев В.С. Вказ. праця. - С.15.
4. Там само. - С.20.
5. Дилigentский Г.Г. Социально-политическая психология. - М.: Новая школа, 1996. - С.32.
6. Там само. - С.33.
7. Там само. - С.34-35.
8. Там само. - С.160-165.
9. Там само. - С. 171.
10. Кочарян О.С. Особистість і статевая роль: симпто-комплекс маскуліності/ фемініності в нормі та патології. - Автореф. дис. на здоб. вчен. ступ, доктора психол. наук. - К., 1996. - С.1-2.
11. Там само. - С.2-3.
12. Goody J. Boys Don't Cry. Masculinities, Fear of Crime and Fearlessness // British Journal of Criminology. - 1997. - Vol. 37. - № 3. - P.401.
13. Ibid. - P.416.
14. Connell R. Gender and Power. - London: Polity Press, 1987 I Cit. after: Goody J. Boys Don't Cry... - P.401-418.
15. Goody J. Boys Don't Cry ... - P.403.
16. Ibid. - P.403.
17. Ibid. - P.403.
18. Ibid. - P.414.
19. Ibid. - P.415.
20. Sattel J.W. The Inexpressive Male: Tragedy or Sexual Politics? / Eds. by M.S.Kimmel and MAMessner. Men's Lives. - New York: MacMillan, 1992. - P.350-358 / Cit. after: Goody J. Boys Don't Cry... - P.401-418.
21. Ibid. - P.401-418.
22. Goody J. Boys Don't Cry... - P.414.
23. Ibid. - P.401-418.
24. Ibid. - P.415.
25. Вэрон Р., Ричардсон Д. Агрессия. - СПб.: Питер, 1997. - С.222; Herek G.M. Heterosexism, Hate Crimes, and the Law // Violence and the Law: The Claremont Symposium on Applied Social Psychology (Costanzo M., Osgamp S., eds.). - Thousand Oaks; SAGE Publications, Inc., 1994. - P.89-113.
26. Хренников О. Типология и структура невербальных проявлений агрессивного поведения в различных этнических группах. - Автореф. дис. на соиск. учен. степ, канд. биол. наук. - Симферополь: СГУ им. М.В. Фрунзе, 1997. - С.3.
27. Там само. - С.5; Самохвалов В.П. Психоаналитический словарь. - Симф.: Сонат, 1999. - 184 с.
28. Хренников О. Вказ. праця. - С.8.
29. Там само. - С.7.
30. Там само. - С.7.
31. Liddle A.M. State, Masculinities, and Law. Some Comments on Gender and English State-Formation // British Journal of Criminology. - 1996. - Vol.36. - № 3. - P.361-380.
32. Ibid. - P.373.
33. Голд Дж. Психология и география: основы поведенческой географии / Пер. с англ. - М.: Прогресс, 1990. - 304 с.
34. Агеев В.С. Вказ. праця. - С.47.

Maltseva K.S.

ON RESEARCHING GENDER STEREOTYPES: CONFLICT ASPECTS OF INTERGROUP AND CROSS-CULTURAL INTERACTION

This article proposes the analytical view of gender behavioral stereotypes as the specific phenomenon of culture and stresses the peculiarities of aggression-releasing mechanisms as a point of desirable/nondesirable behavior in the frame of particular culture. The theoretical part of the article makes the insight into male/female modes of behavior as essential compounds of social interaction and integral element of any cultural environment. Practical considerations of the article deal mostly with the notion of cross-cultural contact and its specific aspects.